

AKDENİZ BÖLGESİ'NDE MYRA (DEMRE) ANTİK KENTİ KIRSALINDA BULUNAN BİZANS DÖNEMİ SARNIÇ BİLEZİKLERİ

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Doç. Dr. Bülent İŞLER

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü
bulent.isler@hbv.edu.tr

ORCID: 0000-0001-7173-7120

Gönderim Tarihi: 12.12.2019 Kabul Tarihi: 25.12.2019

Alıntı: İŞLER, B. (2019). Akdeniz Bölgesi'nde Myra (Demre) Antik Kenti Kırsalında Bulunan Bizans Dönemi Sarnıç Bilezikleri. *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 1(1), 11-22.

ÖZ: Tarihte Likya olarak bilinen Antalya'nın batısından Fethiye Körfezi'ne uzanan bölgenin orta kısmında, 2014 yılından beri yürüttüğümüz yüzey araştırmalarında çok sayıda sarnıç tespit ettik. Yüzey araştırmasının yürütüldüğü Antalya'nın Demre (Myra) ilçesinin kuzeyindeki dağlık alanda, bölgenin jeolojik yapısından dolayı su kaynakları oldukça kısıtlıdır. Bölgede yaşayan insanlar eski çağlardan başlayarak günümüze kadar su ihtiyacını karşılamak üzere sarnıçları kullanmışlardır. Kışın evlerin ya da kiliselerin çatılarından toplanan su özel düzenekler yardımıyla yeraltı mahzenlerinde biriktirilmiş, yaz aylarında da su ihtiyacı bu mahzenlerden sağlanmıştır. Yeraltı mahzenleri büyük ölçüde, kireç taşı olan ana kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Mahzenler küçük birer ağız kısmına sahip olup yukarıdan başlayarak zemine doğru armut biçiminde genişleyecek biçimde oyulmuşlardır. Sarnıç ağızları çoğunlukla zeminden daire biçiminde duvar örülerek yükseltilmiş bazen de zeminle hemyüz olacak biçimde oluşturulmuştur. Zeminle hemyüz sarnıçların ağız kısmına, yerlerini belli etmek, hayvanların içine düşmesini engellemek amacıyla tek parça kireç taşından yapılmış bilezik taşları yerleştirilmiştir. Yaklaşık 60x60 cm. ölçülerinde 54-74 cm. kadar yüksekliğe sahip küp şeklindeki taşların ortası dairesel olarak oyulmuştur. Sarnıç bileziklerinin bazılarının dışa bakan yüzeyleri çeşitli bitkisel, geometrik, dinsel ya da figürlü bezemelerle süslenmiştir. Sarnıç bileziklerinin çok azı in situ olarak günümüze gelebilmiştir. Birçoğu yerinden sökülmüş, kırılmış ya da kaybolmuştur. Bu çalışmada in situ veya yıkıntılar arasında küçük parçalar halinde bulduğumuz bir grup sarnıç bilezik taşlarını tanıtarak, biçim, işlev ve bezemeleri bakımından dönemi içindeki önemleri değerlendirilmiştir.

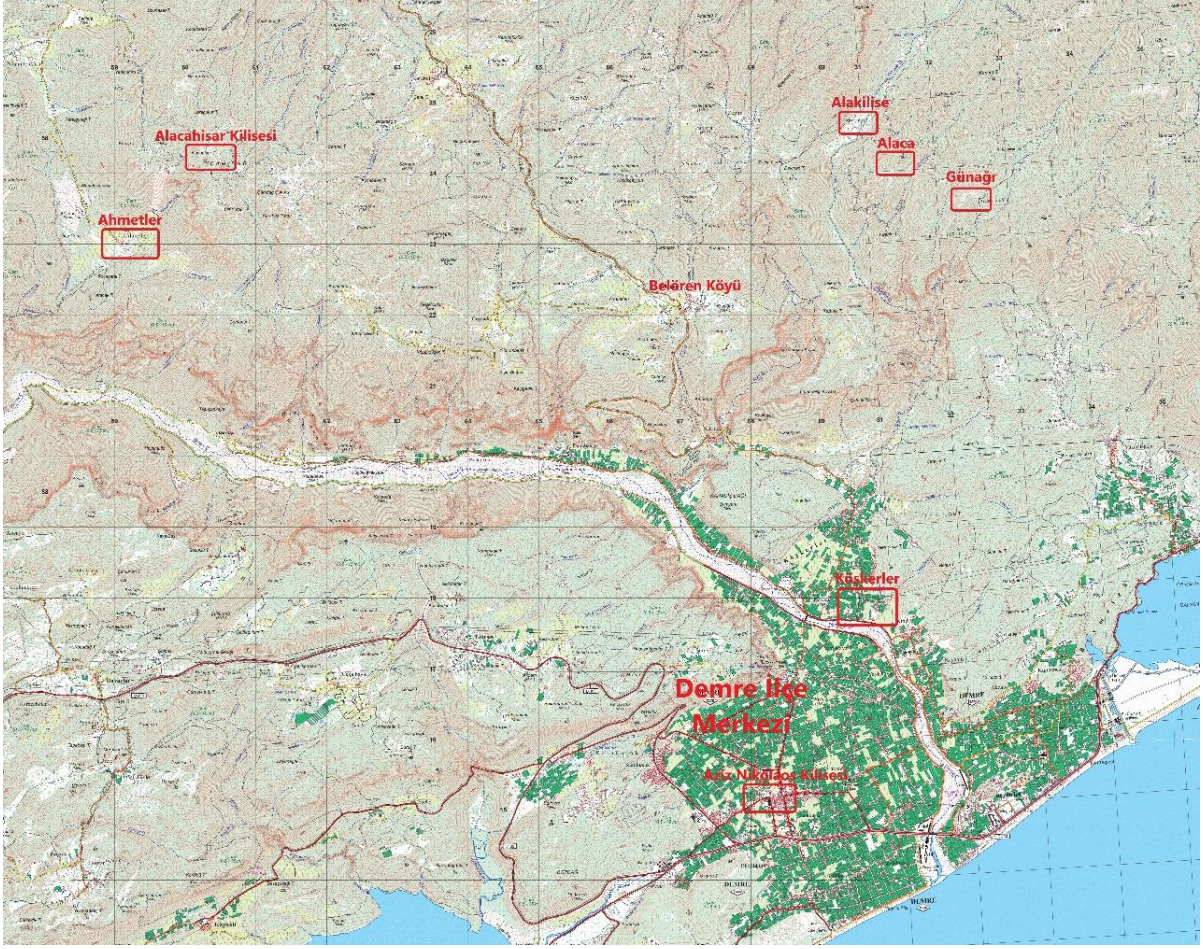
Anahtar Kelimeler: Bizans, Likya, Demre, sarnıç, sarnıç bileziği, taş süsleme

Byzantine Cistern Bracelet Stones Found Countryside of Myra (Demre) City in Mediterranean Region

ABSTRACT: In the middle part of the region, which is known as Lycia, extending from the west of Antalya to the Gulf of Fethiye, numerous cisterns have been identified in our surveys since 2014. In the mountainous area in the north of Demre (Myra) district of Antalya where the work was conducted the water resources are very limited due to the geological structure of the region. Consequently, people living in the region have used cisterns to provide their daily water needs starting from prehistoric times until today. Water collected from the roofs of houses or churches in winter, deposited in underground cisterns with special arrangements and in the summer, the need of water was provided from those cistern. The cisterns have been largely created by the carving of limestone. The cisterns are carved in such a way that they have a small mouth and extend from the top to the floor in the shape of a pear. The cistern mouths are mostly constructed in such a way that they are raised from the ground in a circle and sometimes face the floor. Stone bracelets made of limestone were placed upon the mouth of the cisterns in order to show their places and prevent animals from falling into them. The center of the cube-shaped stones measuring 60x60 cm and having a height of 54-74 cm were carved in a circular manner. Some of the stone bracelet surfaces are decorated with various plant, geometric, religious or figurative beads. Very few of the cistern bracelets have survived in situ. Many of them have been dismantled, broken, or lost. The aim of this study is to introduce a group of cistern head/bracelet stones we find in situ or in small pieces in the ruins, and to evaluate their significance in Byzantine period at Lycia, in terms of form, function and decoration.

Keywords: Byzantine, Lycia, Demre, cistern, cistern stone bracelet, stone ornament

Kültür ve Turizm Bakanlığının izniyle, 2014 yılından bu yana Antalya'nın Demre (Myra) ilçesinin kuzeyindeki dağlık alanda yer alan antik yerleşimlerin belgelenmesine yönelik yüzey araştırması yürütmekteyiz. Doğuda Arykanda çayı ve batıda Myros çayı vadileriyle güneyde Demre ve kuzeyde Kasaba ovalarıyla sınırlanan dağlık alanda yürüttüğümüz çalışmalarda Klasik dönemden Türk dönemine kadar iskân görmüş çok sayıda antik yerleşim birimi tespit edilmiştir. Bölgedeki çalışmalarımız sırasında tespit edilen antik yerleşim merkezlerinde ve çevrelerinde çok sayıda sarnıç yapısı bulunmaktadır. Bu sarnıçlardan bazılarının ağız kısmında, hem yerlerini belli etmek hem de suyun kirlenmesini önlemek amacıyla tek parça kireç taşından yapılmış bilezik taşları bulunmaktadır. Makalemizde bölgede bulunan sekiz sarnıç bilezik taşı tanıtarak, biçim, işlev ve bezemeleri bakımından dönemi içindeki önemleri değerlendirilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1. Demre'nin kuzeyindeki dağlık alanda bulunan kuyu bileziklerinin yerlerini gösteren harita.

Çalışmanın yürütüldüğü Antalya'nın Demre (Myra) ilçesinin kuzeyindeki dağlık alanda, bölgenin jeolojik yapısından dolayı doğal su kaynağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla bölgede yaşayan insanlar, eski çağlardan başlayarak günümüze kadar su ihtiyacını karşılamak üzere sarnıçları kullanmıştır. Kışın çoğunlukla binaların çatılarından toplanan yağmur suyu özel düzenekler yardımıyla yeraltı sarnıçlarında biriktirilerek, yaz aylarında su ihtiyacı bu sarnıçlardan sağlanmıştır. Bölgedeki neredeyse her binanın kendine ait bir sarnıç bulunmaktadır. Özellikle konut yapılarında ev halkının ve hayvanların su ihtiyacını karşılamak üzere mutlaka bir sarnıç olduğu dikkati çekmektedir. Sarnıçlar çoğunlukla binaların yanına bazen de binaların iç zeminine oyularak oluşturulmuştur. Sarnıçların binalara yakın konumlanması çatıdan toplanan yağmur suyunun sarnıca ulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Bazı sarnıçların bina iç zeminine konumlandırılması suya daha rahat ulaşımı sağlamış, aynı zamanda olumsuz dış etkilere karşı su kaynağı koruma altına alınmıştır.

Dağlık alandaki su sorunu günümüzde de devam etmektedir. Nitekim bölgedeki Türk dönemi konutlarının her birinin yanında bir sarnıç bulunmaktadır. Günümüz evlerinde çatıdan sarnıca uzatılan çelik kanallar kullanılarak toplanan yağmur suyu hem ev halkının hem de hayvanların su ihtiyacını karşılamaktadır. Sarnıçların her yıl temizlendiği, gerekirse içlerinin yeniden sıvandığı ve kışın ikinci yağmurdan sonra su toplanmaya başlandığı yerli halk tarafından aktarılmaktadır.

Bölgedeki Bizans dönemi kiliselerinde de en az bir, çoğu zaman iki ve daha fazla sarnıç bulunur. Kiliselerde sarnıçlar çoğunlukla avluların ortasında veya kiliselerin yanında çatıya yakın yerlerde konumlandırılmıştır. Çatıya monte edilen taş kanallar ya da seramik künkler vasıtasıyla yağmur suyu sarnıca yönlendirilmiştir.

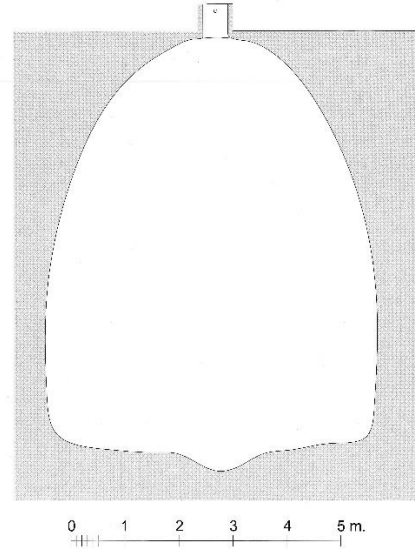
Binalar dışında tarım alanlarının yakınında, şarap ya da zeytinyağı işliklerinin yanında ve antik dönem patika yolların kenarlarında belli mesafelere konumlanmış sarnıçlar tespit edilmiştir. İşliklerin yanında

bulunan sarnıçlar antik çağlardan başlayarak ortaçağ boyunca şarap ve zeytinyağı üretiminde kullanılmıştır. Özellikle ışıkların temizlenmesinde ve parçalanarak hamur haline gelen zeytin posasından yağı ayırmak için ılık suyun kullanıldığı bilinmektedir. Işıkların yanında bulunan sarnıçların diğerlerine göre çok daha küçük boyutlu oldukları gözlemlenmiştir. Tarım alanları veya ışıklar yakınındaki sarnıçlarda yağmur suyu çoğunlukla kayalık zemine açılan kanallar vasıtasıyla toplanmıştır.

Yeraltı sarnıçları kireç taşı olan ana/yerli kayanın oyulmasıyla oluşturulmuştur. Bazı durumlarda doğal yarıklar da sarnıç yapımı için kullanılmıştır. Ana kayanın yetersiz kaldığı durumlarda sarnıcın üst kısmı örülerek tamamlanmıştır. Su kaybını önlemek için sarnıçların içleri tuğla kırığı katkılı kireç harcıyla sıvanmışlardır (Şekil 2). Sarnıçlar küçük birer ağız kısmına sahip olup çoğunlukla yukarıdan zemine armut biçiminde genişleyecek biçimde oyulmuşlardır¹ (Şekil 3). Az da olsa bölgede dikdörtgen planlı sarnıçlara da rastlanmaktadır². Sarnıçlar 2 ila 8 metre arasında derinliğe sahip bulunmakta, tabanda 3 ila 7 metre kadar çapa ulaşabilmektedir. Ortalama 45-50 m³ hacimleri bulunan sarnıçlar, yaz boyunca, insanların ve hayvanların su ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilmektedir³. Sarnıçların iç kısmında tabanın orta kısmı çukur yapılarak son kalan suyun ortada toplanması ve böylelikle suyun kovayla daha kolay çekilmesi sağlanmıştır.

Şekil 2. Alaca yerleşiminde bir sarnıcın iç görünümü

Şekil 3. Ahmetler, Sarnıç kesit çizimi

Temel su ihtiyacı sarnıçlardan karşılandığından suyun korunması önemlidir. Nitekim buharlaşmaya, hayvanların düşme olasılığına veya kirlenmeye karşı sarnıçların ağız kısımları korunaklı yapılmıştır. Sarnıçların ağız kısmı 0.40-0.50 m. genişliğinde, bir kovanın girebileceği ölçülerdedir. Çoğunlukla sarnıçların ağızları, daire biçiminde duvar örülerek zeminden 1m. kadar yükseltilmiştir (Şekil 4). Böylelikle sarnıcın hem yerinin belli edilmesi, hem de hayvanların sarnıcın içine düşmesi engellenmeye çalışılmıştır. Ancak bazı sarnıçların ağız kısmının yükseltilmediği ve zeminle hemyüz olduğu görülmektedir. Bu tip sarnıçlarda ağız kısmı, iki uzun blok taşın paralel yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Şekil 5-6). Sarnıç ağızları genellikle dikdörtgen, az da olsa daire şeklindedir. Suyu korumak maksadıyla ne tür bir önlem alındığı anlaşılacakla birlikte bu tip sarnıçların ağızları taş ya da ahşap kapaklarla kapatılmış olmalıdır. Nitekim araştırmalarımız zeminle hemyüz sarnıçların ağız kısmında, tek parça kireç taşıdan yapılmış bilezik taşlarının kullanılmış olduğunu göstermiştir.

1 Sarnıçların tipolojik özellikleri için bkz. Özbay 1998b, s. 57-60.

2 Bölgede Belören köyü Zeytin mevkiinde ve Turant Dağı yerleşiminde kilisenin doğu yanında bulunan iki sarnıcın dikdörtgen planlı olduğu tespit edilmiştir.

3 Sarnıçların su hacmi ile ilgili olarak bkz. Akyürek 2008, s. 303; Erdoğan 2019, s. 80.

Şekil 4. Karabel/Asarcık Batı yerleşkesinde bir sarnıcın görünümü

Şekil 5. Alakilise yerleşkesinde kilisenin avlusunda yer alan sarnıcın görünümü

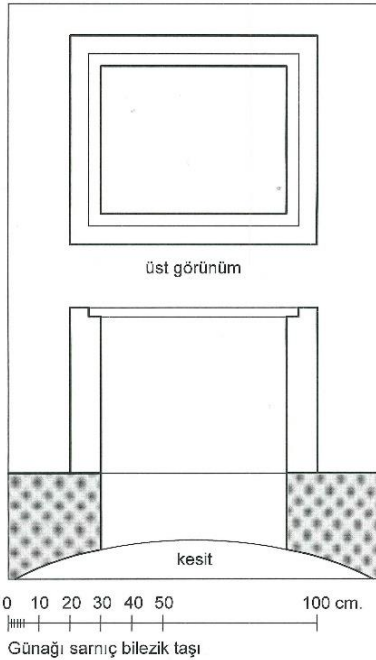

Şekil 6. Karabel/Asarcık Batı yerleşkesinde bir sarnıcın görünümü

Bölgede sürdürdüğümüz yüzey araştırmalarında bugüne kadar yedi sarnıç bileziği tespit edilmiştir. Bunlardan biri Alakilise, ikisi Günağı, ikisi Alaca, biri Alacahisar ve biri Ahmetler yerleşimlerinde bulunmaktadır (Şekil 1). Ayrıca 1998 yıllarında bölgede yüzey araştırmaları yürüten Prof. Dr. Sema Doğan'ın makalesinde yayımladığı bir sarnıç bileziği çalışmanın kapsamı içine alınmıştır⁴. Sarnıç bileziklerinin üçü dışındakiler tek parça ve in situ'dur. Alaca ve Alacahisar kilisesinde bulunan iki sarnıç bilezik taşı kırık haldedir. Tek parça kireç taşıdan oyularak oluşturulan, küp şeklindeki sarnıç bilezikleri “*dıştan ve içten dikdörtgen*”, “*dıştan kare içten daire*” ve “*içten ve dıştan daire*” planlı olmak üzere üç farklı tiptedir.

a) *Dıştan ve içten dikdörtgen sarnıç bileziği*

İki in situ sarnıç bilezik taşı tespit edilen Günağı, bir kilise, on kadar ev, üç işlik ve on kadar sarnıçtan oluşan bir ortaçağ yerleşimidir. Birinci kuyu bileziği ve bağlı olduğu sarnıç, yerleşimin yaklaşık merkezinde yıkılmış bir binanın içinde yer almaktadır. Bir bölümü toprakla kapanmış olan bilezik taşı ana kaya oyularak oluşturulmuştur. 54 cm. yüksekliğindeki sarnıç bilezik taşı dıştan 68x80 cm. ölçülerinde dikdörtgen formdadır (Şekil 7-8). 10 cm. cidar kalınlığına sahip olan bilezik taşının üst kısmında, 3 cm. derinliğindeki oyuk, ahşap ya da taştan bir kapakla kapatıldığını göstermektedir.

Şekil 7. Günağı sarnıç bileziği I

Şekil 8. Günağı sarnıç bileziği I

Günağı yerleşiminde bulduğumuz bu sarnıç yağmur suyunun nasıl toplandığı hakkında bilgiler sunması bakımından önemlidir. Bilezik taşının kuzeye bakan yüzünün alt kısmında küçük bir delik ve bu delikle bağlantılı su kanalı görülür. Ana kayanın oyulmasıyla oluşturulan su kanalı yapının batı duvarı içindeki 10 cm. çapındaki künkle bağlantılıdır (Şekil 9). Çevresi tuğla kırıklarından oluşturulmuş harçla sıvalı olan künk, duvarın içinden binanın çatısına kadar uzanıyor olmalıdır. Dolayısıyla binanın çatısından başlayarak duvarın içinden devam eden seramik künkler ve ana kayanın oyulmasıyla oluşturulan kanallar yardımıyla yağmur suyunun sarnıçta toplandığı anlaşılmaktadır. Su toplama sistemi üzerinde ayrıca bir su haznesi görülür. Bu su haznesi suyun içindeki taş, toprak, çöp gibi yabancı maddelerin süzülmesi için yapılmış olmalıdır⁵. Yerleşimdeki diğer sarnıçların yakınında da benzer su kanallarına ait taşlar tespit edilmiştir.

⁴ Yayımlanan sarnıç bilezik taşı için bkz. Alpaslan 2000, s. 32, 37, res. 2

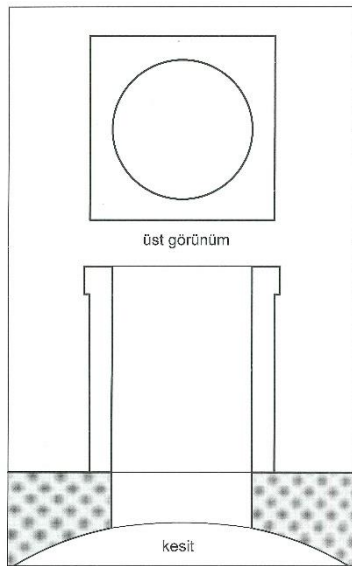
⁵ Benzer su hazneleri ve işlevleri ile ilgili olarak bkz. Kürkçü 2015a, s. 121, 122, 125, 126; Erdoğan 2019, s. 81-82.

Şekil 9. Günağı sarnıç bileziği ve su toplama kanalları

b) Dıştan kare, içten daire sarnıç bilezikleri

Günağı yerleşimindeki ikinci sarnıç bileziği dıştan 66x66 cm. ölçülerinde kare, içten 50 cm. çapında daire formundadır (Şekil 10-11). Zeminden 74 cm. yüksekliğindeki sarnıç bilezik taşı oldukça iyi durumda günümüze ulaşmıştır. Sarnıç bilezik taşının güneye bakan yüzünde altta ortada daire içine alınmış bir haç motifi ile iki yanında daire içine alınmış, merkezden dışa dağılan birer oniki yapraklı çiçek motifi görülür. Ortadaki dört kolu eş haçın kollarında ve haçı çevreleyen dairenin yüzeyinde inci taneleri dikkat çeker (Şekil 12).

0 10 20 30 40 50 100 cm.
Günağı sarnıç bilezik taşı

Şekil 10. Günağı sarnıç bilezik taşı II Şekil 11. Günağı sarnıç bilezik taşı II

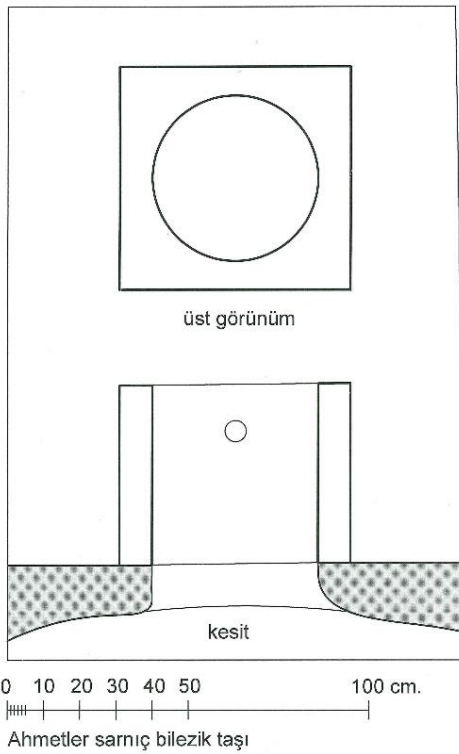

Şekil 12. Günağı yerleşimi sarnıç bilezik taşı, haç motifi.

Yüzey araştırmalarımız sırasında Belören Köyü'ne bağlı Ahmetler mevkiinde, üç nefli bazilikal planlı bir kilise, kilisenin güneydoğusuna bitişik bir vaftizhane ve bir sarnıç yapısı tespit edilmiştir. Günümüzde de kullanılmakta olan 8 m. derinliğindeki sarnıç vaftizhanenin güney yanındadır (Şekil 3, 13). Sarnıç, özgünde kilise ve vaftizhanenin su ihtiyacını karşılamak üzere kullanılmış olmalıdır. Sarnıcın ağız kısmı vaftizhanenin duvarı altında kaldığından kemer içine alınmıştır. Sarnıcın ağız kısmında in situ bir sarnıç bilezik taşı bulunmaktadır. Sarnıç bilezik taşı dıştan 62x62 cm. ölçülerinde kare, içten 44 cm. çapında daire formundadır (Şekil 14-15). 50 cm. yüksekliğindeki sarnıç bileziğinin doğuya bakan yüzünün ortasında 5 cm. çapında daire biçiminde küçük bir delik görülmektedir. Bu delik sarnıçtan su çekmek için makara sistemine ait olduğu izlenimi vermektedir. Ancak sarnıç bileziğinin iç yüzeyinde ip aşınmalarının görülmesi suyun kovayla ip sarkıtılarak çekildiğini göstermektedir.

Şekil 13. Ahmetler vaftizhane ve sarnıcın genel görünümü

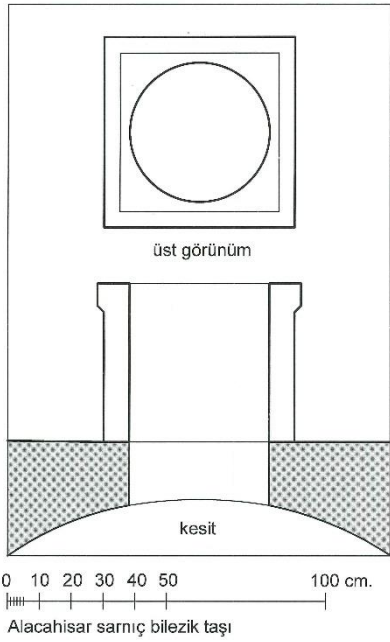

Şekil 14. Ahmetler, sarnıç bileziğinin çizimi

Şekil 15. Ahmetler, sarnıç bileziğinin görünümü

Sarnıç bilezik taşı bulunan diğer bir yapı olan Alacahisar Kilisesi, çevre duvarı içindeki kiliseye bitişik ek yapılarıyla 6. yüzyıla tarihlenen bir manastır kilisesidir. Kilisenin ana kayaya oyularak oluşturulan bema bölümü örtü sistemine kadar ayakta. Kilisenin çevresinde beş sarnıç tespit edilmiştir. Kilisenin güney-batısında bu sarnıçlardan birine ait olması gereken bir sarnıç bilezik taşı bulunmuştur. On kadar parçaya bölünmüş haldeki bilezik taşı dıştan kare, içten dairesel kesitlidir. Sarnıç bilezik taşı dıştan yaklaşık 66x66 cm. ölçülerinde kare, içten 46 cm. çapında daire formu olmalıdır (Şekil 16-17). Bilezik taşının dışa bakan yüzeylerinin üst kısmı dışa çıkıntı oluşturan bir silmeyle sonlanır. Olasılıkla zeminden 54 cm. yüksekliğe sahip olan bilezik taşının üst kısmında, 3 cm. derinliğindeki oyuk, ahşap ya da taştan bir kapakla kapatıldığını göstermektedir. Taşın yüzeylerinde daire içine alınmış haç ve bitkisel bezemelerin bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 18-19).

Şekil 16. Alacahisar sarnıç bileziği

Şekil 17. Alacahisar sarnıç bileziğinin görünümü

Şekil 18. Alacahisar sarnıç bileziği, çiçek motifi

Şekil 19. Alacahisar sarnıç bileziği, haç motifi

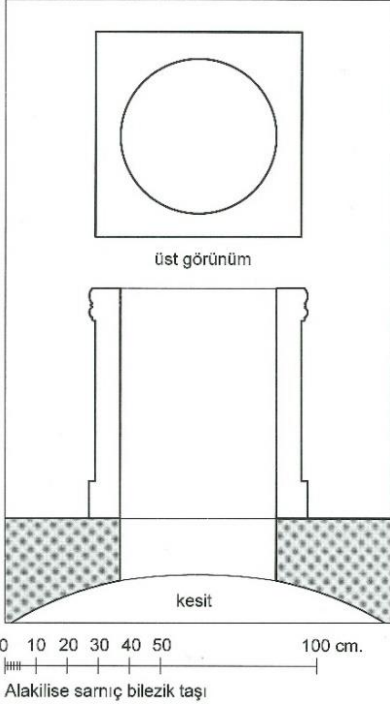
Demre'ye bağlı Köşkerler Mahallesi'nde S. Doğan tarafından yayımlanan bilezik taşı, dıştan yaklaşık 64x64 cm. ölçülerinde kare prizma, içte yaklaşık 46 cm. çapında yuvarlak formludur⁶. Bilezik taşının boyutu ve ağız çapının küçük oluşu özgününde bir sarnıca ait olduğunu göstermektedir. Tek parça kireç taşından imal edilmiş olan sarnıç bileziği oldukça iyi durumda tespit edilmiştir. Yayındaki fotoğrafta taşın dairesel iç yüzeyinde, su çekilmesi sırasında oluşan ip aşınmaları görülür. Bilezik taşının dışa bakan yüzeylerinin üst kısmı, dışa çıkıntılı silmeyle sonlanır. Sarnıç bileziğinin ön yüzünde, iki sıra daire içine alınmış eş kollu bir haç motifi işlenmiştir (Şekil 20).

Şekil 20. Demre Köşkerler, sarnıç bileziğinin genel görünümü (foto: Alpaslan 2000).

Bölgede bulduğumuz sarnıç bileziklerinden en iyi durumda olanı Alakilise yerleşimindeki kilisenin güney yanında bulunan sarnıca aittir. Sarnıç bileziği yaklaşık 66x66 cm. ölçülerinde 76 cm. kadar yüksekliğe sahip küp şeklindedir (Şekil 21-22). Taşın iç kısmı 48 cm. çapında daire planlıdır. Bilezik taşının dışa bakan yüzeylerinin altı ve üst kısmı dışa çıkıntı oluşturan dört sıra silme bulunmaktadır. Taşın doğu yüzü ortasında iki sıra yuvarlak şerit içinde dört kolu eşit haç motifi işlidir. Haçı kuşatan dairelerden dıştakinin yüzeyinde halat motifi, içtekinin yüzeyinde ise başak motifi işlenmiştir (Şekil 23). Bileziğin batı yüzü ortasında işlenmeden bırakılmış daire şeklinde, yüzeyden kabarık bir motif vardır. Bilezik taşının kuzey ve güney yüzü ortasında karşılıklı, 12 cm. genişliğinde 3 cm. kadar derinliği olan birer oyuk bulunur. Bu oyuklar sarnıçtan su çekmeye yarayan makara sistemine ait olmalıdır.

⁶ Bkz. Alpaslan 2000, s. 32, 37, res. 2

Şekil 21. Alakilise sarnıç bilezik taşı Şekil 22. Alakilise sarnıç bileziğinin görünümü

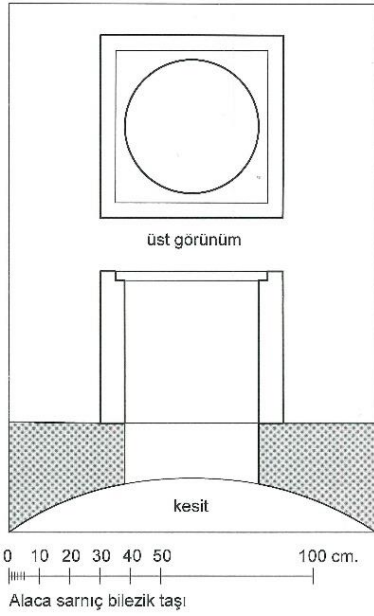
Şekil 23. Alakilise sarnıç bileziği, haç motifi

Alaca, ortada küçük bir kilise, on kadar ev ve bir o kadar sarnıçtan oluşan küçük bir yerleşimdir⁷. Yerleşimde biri in situ diğeri kırık halde bulunan iki sarnıç bilezik taşı bulunmaktadır. Alaca yerleşkesinde bulunan birinci bilezik taşı kırılmış ve günümüze ancak iki parçası ulaşabilmiştir. Bileziğin birinci parçası 2016, ikinci parçası ise 2017 yılı yüzey araştırmamız sırasında bulunmuştur. Her biri yaklaşık 30x28 cm. ölçülerindeki kırık taş parçaları bilezik taşının iki köşesini oluşturmaktadır. Taşlar tamamlandığında dıştan 64x64 cm. kare, içten 46 cm. çapında dairesel formda olduğu anlaşılan bilezik taşı 52 cm. yüksekliğindedir (Şekil 24-26). Üst kısmında 3 cm. derinliğinde taş ya da ahşap bir kapak için oluk açılmıştır. Sarnıç bilezik taşının bir yüzünde büyük bir daire şerit içine alınmış, merkezden dışa doğru genişleyen geometrik bir motif işlenmiştir. Sarnıç bilezik taşının yan yüzlerinden birinde ortada daire içine alınmış dört kolu eş bir haç kabartması bulunmaktadır. Taş kırık olduğu için haçın yarısı kayıptır. Haç motifinin üst köşesinde kazınarak oluşturulmuş bir arslan motifi bulunmaktadır (Şekil 27-28).

Şekil 24. Alaca sarnıç bileziğinin görünümü

⁷ Yerleşimin bulunduğu yerin yerel bir ismi yoktur. Yerli halkın “Alaca Yayla” olarak adlandırdığı mevkiye yakın olmasından dolayı çalışmamızda yerleşim *Alaca* olarak adlandırılmıştır.

Şekil 25. Alaca sarnıç bileziği, restitüsyon çizimi Şekil 26. Alaca sarnıç bileziği iç görünümü

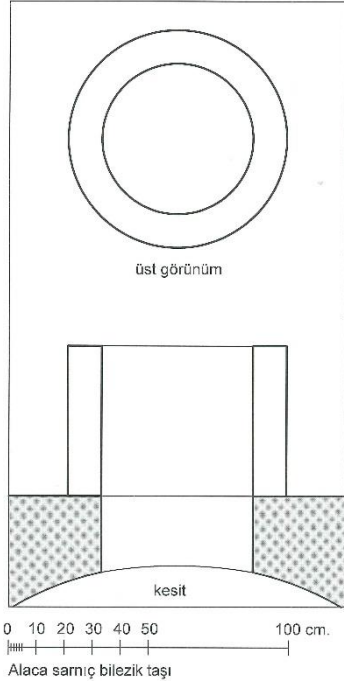
Şekil 27. Alaca sarnıç bileziği, yandan görünümü

Şekil 28. Alaca sarnıç bileziği, aslan motifi

c) İçten ve dıştan daire sarnıç bileziği

Alaca yerleşkesinde bulunan in situ ikinci bilezik taşı, bir konut yapısının duvarı yanında yaklaşık 4 m. derinliğindeki sarnıcın ağız kısmındadır. Sarnıç bilezik taşı 54 cm. yüksekliğinde, içten 54 cm. ve dıştan 74 cm. çapında daire formundadır (Şekil 29-30). Bir tarafından ana kayaya yaslanmış olan sarnıç bilezik taşı, zeminin yükselmesiyle büyük ölçüde toprak altında kalmıştır. Üst kısmında kırıklar ve çatlaklar görülmekle birlikte iyi durumda günümüze ulaşmıştır.

Şekil 29. Alaca sarnıç bileziğinin çizimi Şekil 30. Alaca sarnıç bileziğinin genel görünümü

Değerlendirme

Makalede tanıttığımız sekiz bilezik taşının tamamı yeraltı sarnıçlarının ağız kısmına konulmak üzere imal edilmiştir. Tek parça blok taştan yapılan bilezik taşları, sarnıçlar dışında kuyu ağzına veya su kanallarının üzerine yerleştirilmek için de yapılmıştır. Bilezik taşları işlev olarak suyu temiz tutmak ve suyu bulunduğu yerden kovayla çıkarmayı kolaylaştırmak amacıyla kullanılmışlardır.

Akdeniz bölgesinde kıyılarda ve jeolojik yapının daha uygun olduğu yerlerde kuyular ve bu kuyulara ait bilezik taşları tespit edilmektedir. Sarnıçlar yağmur suyunu biriktirmek, kuyular ise yeraltı suyunu çıkarmak amacıyla kazılmıştır. Dolayısıyla kuyular sarnıçlardan farklı olarak yerin altına uzanan dikey tünel şeklindedir⁸. Kuyu amaçlı kazılan tüneller insanların içine girip rahat çalışabilmelerine uygun genişliktedir. Nitekim kuyuların ağzına yerleştirilen bilezik taşları sarnıçlardakine biçim ve bezeme bakımından benzemekle birlikte daha geniş oldukları görülmektedir.

Bazı kentlerde sokağın altındaki su kanallarına açılan deliklerin üzerine bilezik taşlarının yerleştirildiği görülür. Hava bacası olarak da adlandırılan delikler üzerine yerleştirilen bilezik taşları, halkın kanaldan su almasını sağlamakla birlikte su kanalının bakımını ve onarımını da kolaylaştırmaktadır⁹.

Eskiçağ yerleşimlerdeki sarnıçlar en az çalışılan yapı tipidir. Likya bölgesinde yerleşimlerle bağlantılı olarak yapılan çalışmalar kapsamında bazı yayınlarda sarnıçlara kısaca değinilir¹⁰. Sarnıçlarla ilgili ayrıntılı bir yayının olmamasının temel nedeni çizilmelerinin zor ve çalışmanın tehlikeli olmasıdır. Dolayısıyla eldeki verilerle sarnıçlar ve sarnıç bilezik taşlarıyla ilgili şimdilik genel bir değerlendirme yapmak güçtür. Ancak var olan verilerden yola çıkarak Akdeniz genelinde sarnıç bileziklerinin sanılandan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

⁸ Perge antik kentindeki kuyu ve kuyu bilezik taşları için bkz. Çağlayan 2009, s. 74-75.

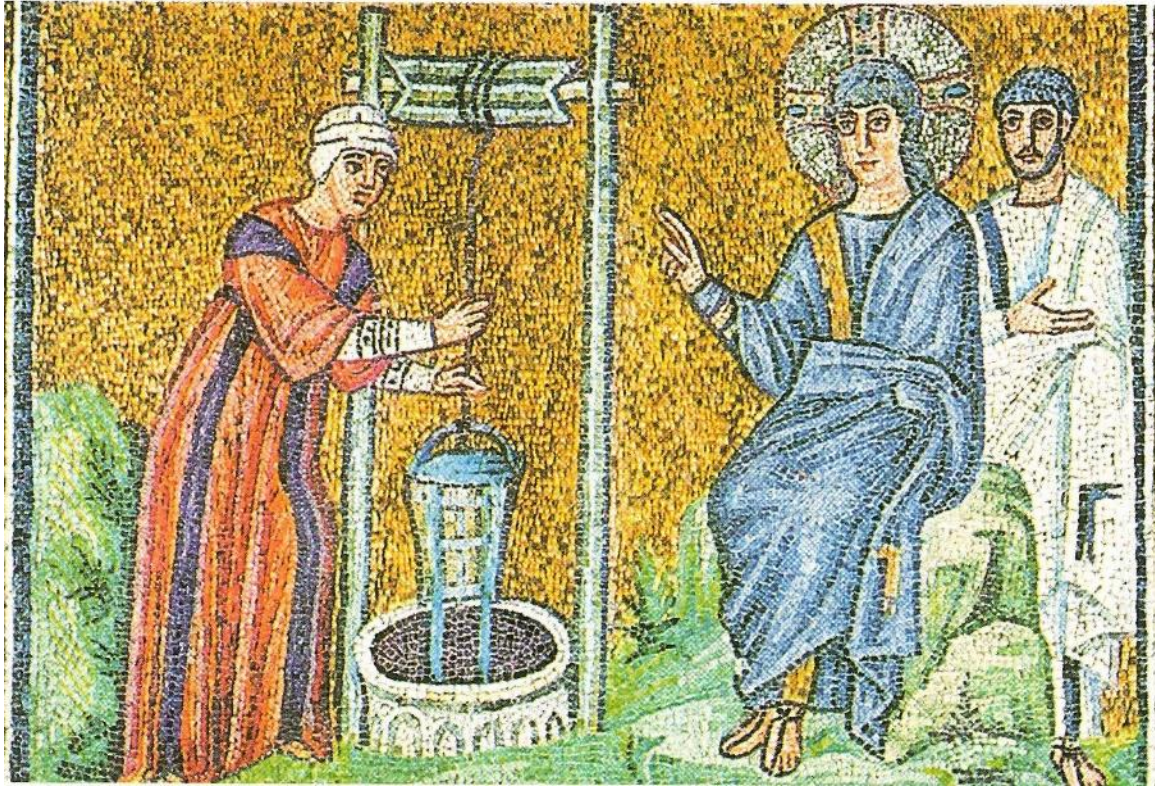
⁹ Bkz. Özbay 1998b, s. 27. Perge antik kentindeki sütunlu caddenin altındaki su kanalına açılan deliğin üzerine yerleştirilmiş taş bilezik için bkz. Çağlayan 2009, s. 10, Lev. 51 resim 1. Benzer bilezik taşları, Kayseri Talas'da kentin tarihi ana caddesi üzerinde halen görülebilmektedir.

¹⁰ Bkz. Özbay 1998a, s. 121-129; Çevik ve diğerleri 2005, s. 121-122; Akyürek 2008, s. 295-316; Kürkcü 2015a, s. 119-128; Kürkcü 2015b, s. 69- 79; Özbay 2018; Erdoğan 2019.

¹¹ Pamphylia bölgesindeki Lyrboton Kome ile ilgili yayında, yerleşimdeki bazı sarnıçlarda bilezik taşının olduğu belirtilmektedir. Bkz. Erdoğan 2019, s. 80-81.

Çalışma bölgemizde tespit ettiğimiz sekiz sarnıç bilezik taşı genel sınıflandırma için az sayıda olmakla birlikte iyi bir başlangıç olabilir. Bilinen sarnıç bilezik taşlarından altısı *dıştan kare içten yuvarlak kesitli*, biri *içten ve dıştan dikdörtgen* ve biri *içten ve dıştan yuvarlak* formudur. Çalışma bölgemizde bulunmakla birlikte Bizans döneminde *dıştan sekizgen içten daire*¹² ve *içten ve dıştan daire, dışta duvara yaslanan bölümü düz*¹³ forma sahip bilezik taşları tespit edilmiştir. Boyut olarak farklı özellikler göstermekle birlikte, her biri küçük bir kovanın girebileceği genişliklere sahiptir.

Alaca'daki içten ve dıştan yuvarlak kesitli sarnıç bilezik taşının bir benzeri Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nin kuzey avlusu içinde görülmektedir¹⁴. Tek parça kireç taşından oyularak oluşturulan bilezik taşı farklı olarak bir kuyunun ağzına yerleştirilmiştir. Yaklaşık 120 cm. çapında mevcut zeminden yaklaşık 60 cm. yüksekliğindedir¹⁵. Bizans sanatında benzer kuyu bilezik taşı İznik Müzesi'nde bulunmaktadır. İçten ve dıştan daire planlı bilezik taşı 60 cm. yüksekliğinde 88 cm. çapındadır. Buluntu yeri bilinmeyen bilezik taşının yüzeyleri helezonlar içinde haç, çarkifelek ve on iki yapraklı çiçek motifleriyle bezenmiştir. Üzerindeki bezemelerden dolayı kuyu bilezik taşı Orta Bizans dönemine tarihlenmiştir¹⁶.

Şekil 31. Ravenna St. Apollinare Nuovo Kilisesi, Samareli Kadın Kuyu başında mozaği (foto: Bustacchini 1989).

İznik Arkeoloji Müzesi'nde içten daire dıştan sekizgen kesitli iki kuyu bileziği daha bulunmaktadır. Biri sağlam diğeri kırık halde olan kuyu bileziklerinin nerden geldiği bilinmemektedir. Kuyu bilezik taşlarının

¹² İznik Arkeoloji Müzesinde bulunan iki örnek için bkz. Barsanti 2004, s. 282, res. 32, s. 286, 293, res. 86.

¹³ Kaynaklarda bu tip bilezik taşları at nalı formu olarak tanımlanmıştır. Bkz. Çağlayan 2009, s. 74-75, Lev. 51, res. 1.

¹⁴ Demre Aziz Nikolaos kilisesi için bkz. Doğan 2016, s. 238-259.

¹⁵ Bkz. Ötügen 2018, s. 99-108, res. 24-25, 29, plan 6.

¹⁶ Söz konusu kuyu bilezik taşının tarihi konusunda iki farklı görüş vardır. Bilezik taşı bir görüşe göre 10.-11. yüzyıllara (Hetherington 1993-94, s. 471-476; Barsanti 2004, s. 286) diğer görüşe göre ise 12.-13. yüzyıllara (Ötügen 2007, s. 242) aittir. Kuyu bilezik taşı hakkında bilgi ve fotoğraf için ayrıca bkz. Atasoy ve Parman 1983; Hetherington 1993-94, s. 471-476, lev. XIV-XV; Barsanti 2004, s. 286, 293, res. 85; Ötügen 2007, s. 242.

iç yüzeylerinde ip aşınması görülür. Orta Bizans dönemine tarihlenen her iki kuyu bileziğinin yüzeylerinde haç motifleri bulunmaktadır¹⁷.

Alakilise'de kilisenin yanında bulunan sarnıçta su çekmeye yarayan makara sisteminin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Alakilise'deki sarnıcın makara sisteminin biçimi veya malzemesi hakkında veri bulunmamıştır. 6. yüzyıldan başka bir örnek bilinmemekle birlikte Bizans resim sanatında kuyu bileziği ve makara sistemini gösteren tasvirler vardır. Örneğin Ravenna St. Apollinare Nuovo Kilisesi'ndeki "Sarnıçlı Kadın Kuyu Başında" dini konulu mozaik resimde bir kuyu bileziği ve makara sistemi görülür¹⁸. Burada bir kuyu bileziğinin iki yanında birer demir bulunmaktadır ve üstte bu iki çubuk arasına makara yerleştirilmiştir (Şekil 31).

İstanbul'daki bir grup Türk dönemi kuyu bilezik taşında bulunan makara sistemi Alakilise'deki makara sisteminin nasıl olabileceğine dair fikir vermesi bakımından önemlidir. İstanbul'da Bayram Paşa Külliyesi, Yedikule Kule Meydanı sokağındaki, Şah Sultan Türbesi önündeki ve Tekkeci İbrahim Ağa kuyu bileziklerinin karşılıklı iki kenarında taştan direklerin olduğu görülmektedir. Belirtilen örneklerde direkler arasında, demir makaralar (çıkırık tamburu) yerleştirilmiştir¹⁹. Alakilise'de olasılıkla sarnıç bileziğinin iki yanındaki oyuklara taştan veya ahşaptan birer direk yerleştirilmiş ve bu direkler arasında bir ahşap ya da demir çıkırık tamburu bulunmaktaydı.

Bilezik taşları ağız kısmı zeminle aynı seviyede olan sarnıçlarda kullanılmışlardır. Dolayısıyla sarnıç bilezik taşlarının sarnıcın yerini belli etmek, hayvanların ve toprağın sarnıç içine düşmesini önlemek ve suyun temiz kalmasını sağlamak amacıyla yapılmış oldukları anlaşılmaktadır. Üst kısmındaki oyuklar sarnıç bilezik taşlarının ahşaptan ya da taştan ayrıca kapakları olduğunu göstermektedir. Kapaklar yabancı maddelerin suya karışmasını önlediği gibi suyun buharlaşmasını da engelleyen bir unsurdur.

Sarnıç bilezik taşlarından altısının yüzeylerinde bezemelere rastlanmıştır. Bezemelerde dini motiflerin (haç) yanı sıra bitkisel, geometrik motifler ve bir arslan motifi de görülmektedir. Bezemelerin süsleme amaçlı yapılmasının yanı sıra manevi anlamda suyun kirlenmesini engellemek veya kötülüklerden korumak amacı da olmalıdır. Özellikle kilisenin ve Hz. İsa'nın sembolü olarak haç, aynı zamanda kötülükleri uzak tutan bir sembol olarak görülür. Haç motifinin tarımsal üretime yönelik işliklere ve su kaynaklarına işlenmesi de bu sembolizmle ilişkili olmalıdır. Aynı şekilde Alaca'daki sarnıç bileziğinde görülen arslan motifi de birçok kültürde gücü ve kötülüklerden korunmayı simgeler²⁰. Arslan aynı zamanda Bizans kiliselerinde suların temizlenmesi ve takdisi için kullanılan *phiale*'lerle bağlantılı bir motiftir²¹. Dolayısıyla haç ve arslan motifleri kötülükleri uzak tutmak ve suyun kaynağını korumak maksadıyla sarnıç bilezik taşları üzerine işlenmiş olmalıdır.

Sarnıç bilezik taşlarının yüzeylerinde dinsel motiflerin bulunması yaşam kaynağı suya ve sarnıca kutsallık yüklediğinin de bir göstergesidir. Kiliselerde ve vaftizhanelerde su dinsel liturjinin bir parçasıdır. Kiliselere girişte nartekste suyun kutsanması ayini, rahiplerin ayinler öncesinde ellerini yıkaması ve bedenine suya batırılarak vaftizin gerçekleştirilmesi suyun Hıristiyan kültüründe arınma ve şifa kaynağı olarak görülmesinin yansımalarıdır²².

Bölgede tespit ettiğimiz sarnıç bileziklerinin yapım tarihleri hakkında yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Ancak süslemelerinin motif özellikleri, motiflerin işleniş biçimleri ve yakınındaki binaların tarihsel özelliklerine göre sarnıç bilezik taşları 5. yüzyıl sonu 6. yüzyıllarda yapılmış olmalıdır. Önümüzdeki yıllarda yayınların artması ve yeni bulunacak sarnıç bilezik taşlarıyla daha ayrıntılı değerlendirmeler mümkün olabilecektir.

¹⁷ Bkz. Barsanti 2004, s. 282, res. 32, s. 286, 293, res. 86.

¹⁸ Ravenna St. Apollinare Nuovo Kilisesi ve mozaikleri için bkz. Bustacchini 1989, s. 104-124.

¹⁹ İstanbul'daki 16.-18. yüzyıllara tarihlenen beş kuyu bileziği için bkz. Önge 1973, s. 261-280.

²⁰ Hıristiyanlıkta kötülük kovucu olarak aslanın yıldız, ay veya hilalle gösterilmesi çok kullanılan motifler arasındadır. Bkz. Pitarakis 2015, s. 56-57.

²¹ Bkz. Pitarakis 2015, s. 61.

²² Bkz. Pitarakis 2015, s. 58.

KAYNAKÇA

- Akyürek, E. (2008) Palamutdüzü: A Medieval Byzantine Village Settlement in the Bey Mountains. *Adalya, XI*, s. 295- 316.
- Alpaslan, S. (2000) Antalya ili ve Likya Bölgesinde Bizans Dönemine Ait Mimari Plastik Eserler. *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1. cilt, 24-28 Mayıs 1999*, Ankara, s. 29-38.
- Atasoy, S. ve E. Parman, (1983) Bizans Sanatı. *Anadolu Medeniyetleri, II*, İstanbul, s. 137-199.
- Bakır, İ. Sarnıçlar: Batı Akdeniz Bölgesinde Uygulama Örnekleri. *II. Uluslararası Mimari ve Taş Sempozyumu*, Antalya, 19- 20 Aralık 2008, s. 89-101.
- Barsanti, C. (2004) İznik/Nikaia Arkeoloji Müzesi Kataloğunun Peşinde. *Tarih Boyunca İznik*, İstanbul İş Bankası Yayınları, s. 267-300.
- Bustacchini, G. (1989), *Ravenna Capital of Mosaic*, Ravenna.
- Çağlayan, Ç. (2009), *Perge Antik Kentinde Suyun Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Çevik, N., B. Varkıvaç, S. Bulut ve E. Akyürek (2005). *Trebenna. Tarihi, Arkeolojisi ve Doğası*. Antalya.
- Doğan, S. (2016), Likya'da Bir Haç Merkezi: Myra Aziz Nikolaos Kilisesi. *Lukka'dan Likya'ya Sarpedon ve Aziz Nikolaos'un Ülkesi*, (ed. H. İşkan-E. Dündar), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 238-259.
- Erdoğan, O. (2019) *Pamphylia Lyrboton Kome Işığında Geç Antik Çağ'da Akdeniz Kırsalı*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Hetherington, P. (1993-94) A Well Head in Iznik: An Example of Laskarid Taste. *ByzZeit*, 86-87, s. 471-476.
- Kürkçü, M. (2015a). Güney/Güneybatı Pisidia Sarnıçlarına Bir Örnek: Sia Çifte Sarnıcı. *Cedrus III*, s. 119-128.
- Kürkçü, M. (2015b). Phaselis Su Sistemleri ve Hidrografisi Üzerine Genel Değerlendirme. *Phaselis, I*, s. 69-79.
- Önge, Y. (1973) İstanbul'un Eski Kuyu Bilezikleri Hakkında. *Sanat Tarihi Yıllığı, V*, 1972-1973, s. 261-280.
- Ötüken, Y. (2007), Kuyu Bileziği. *Kalanlar 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans*, ed. A. Ödekan, İstanbul, s. 242.
- Ötüken, Y. (2018), Aziz Nikolaos Kilisesi Kazı Çalışmaları 1989-2009. *Aziz Nikolaos Kilisesi Kazıları 1989-2009*, (ed. S. Doğan ve E.F. Fındık), s. 63-137.
- Özbay, F (1998a), Olba/Diokaisareia Su Sistemi. *Olba I*, Mersin, s. 121-129, lev 25-26.
- Özbay, F. (1998b), *Doğu Dağlık Kilikia Su Kanalları ve Su Köprüleri*, Ege Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Özbay, F. (2018), *Pamphylia, Lykia, Kilikia Bölgesi Roma Dönemi Su Sistemlerinin Yapısal Özellikleri*, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Pitarakis, B. (2015), Işık, Su ve Acaibü'l Mahlukat Doğaüstü Şifa Güçleri. *Hayat Kısa, Sanat Uzun Bizans'ta Şifa Sanatı*, İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, s. 42-63.